

Interkulturalna komunikacija u književnosti - Ivo Andrić i Meša Selimović

Kojić, Sunčica

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:561407>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU**

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

Osijek, 06.07.2018.

Sunčica Kojić

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
ODJEL ZA KULTURLOGIJU**

ZAVRŠNI RAD

**TEMA: INTERKULTURALNA KOMUNIKACIJA U
KNJIŽEVNOSTI – Ivo Andrić i Meša Selimović**

PISTUPNICA: SUNČICA KOJIĆ

Osijek, 06.07.2018.

Sunčica Kojić

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

Znanstveno područje:

Znanstveno polje:

Znanstvena grana:

Prilog:

Izrađeno:

Primljeno:

MENTOR:

KOMENTOR:

Mj:

Broj priloga:

PRISTUPNIK:

Mentor:

Prof. dr.sc. Zlatko Kramarić

**Predsjednik Odbora za završne i
diplomske ispite:**

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	5
1. UVOD	1
2. ŽIVOT MEŠE SELIMOVIĆA.....	2
2.1. Stvaralaštvo Meše Selimovića.....	3
3. ŽIVOT IVE ANDRIĆA	3
3.1. Stvaralaštvo Ive Andrića	4
4. ROMANI <i>DERVIŠ I SMRTI TVRĐAVA</i> – TIJEK RADNJE	5
4.1. Roman <i>Derviš i Smrt</i>	5
4.2. Roman <i>Tvrđava</i>	6
5. ROMANI <i>TRAVNIČKA KRONIKA, NA DRINI ĆUPRIJA I PROKLETA AVLIJA</i> – TIJEK RADNJE.....	8
5.1. Roman <i>Travnička kronika</i>	8
5.2. Roman <i>Na Drini ćuprija</i>	10
5.3. Roman <i>Prokleta avlija</i>	11
6. INTERKULTURALIZAM U KNJIŽEVNOST	13
6.1. Pitanje identiteta.....	14
7. ELEMENTI INTERKULTURNOG U ROMANIMA <i>DERVIŠ I SMRTI TVRĐAVA</i>	17
7.1. Roman <i>Derviš i smrt</i>	17
7.2. Roman <i>Tvrđava</i>	18
8. ELEMENTI INTERKULTURNOG U ROMANIMA <i>TRAVNIČKA KRONIKA, NA DRINI ĆUPRIJA I PROKLETA AVLIJA</i>	19
8.1. Roman <i>Travnička kronika</i>	19
8.2. Roman <i>Na Drini ćuprija</i>	20
8.3. Roman <i>Prokleta avlija</i>	22
9. ZAKLJUČAK	24
10. LITERTURA.....	25

SAŽETAK

Ivo Andrić i Meša Selimović interkulturalni su autori koji u svojim romanima spajaju dvije ili više različitih kultura. Na taj način prikazuju da upravo spajanjem različitih kultura u romanima dolazi do interkulturalne komunikacije u književnosti. Pojam interkulturalizma zadnjih je godina postao veoma važan. Da bismo shvatili sam pojam interkulturalizma, trebamo proučiti i pojam identiteta koji se uz njega vezuje. Identitet se ne može gledati kao fiksna točka iz koje proizlazimo te kojoj se uvijek vraćamo, identitet se može gledati samo kao kontinuirani proces napuštanja starog te uspostavljanja novoga. Interkulturalni identitet, koji se još naziva i hibridnim identitetom, znači preklapanje različitih kultura, odnosno stvaranje nekog novog prostora kojem pridonosi upravo interkulturalna književnost.

Ključne riječi: interkulturalizam, književnost, identitet, Meša Selimović, Ivo Andrić, roman

1. UVOD

Pojam interkulturene književnosti u hrvatskoj je književnosti posljednjih desetljeća postao izuzetno važan. Pojam interkulturalno shvaća se kao prožimanje različitih kultura, odnosno stapanje veza, sličnosti i razlika jedne kulture u drugu. Uz pojam interkulturalizam veže se i pojam identiteta, kojemu su mnogi teoretičari i pisci dvadesetog stoljeća posvetili posebnu pažnju, a upravo književnost nudi neiscrpne izvore u kojima se javlja pitanje identiteta. Iako je prije književnost bila samo medij koji govori o identitetu, u današnje je vrijeme postala područje u kojemu se identitet izgrađuje.

U radu će se najprije navesti nekoliko bilježaka o životima autore te njihov književni opus, odnosno pojasnit će se tko su bili Ivo Andrić i Meša Selimović i zašto se upravo oni svrstavaju u interkulturene pisce. S jedne strane, Ivo Andrić stvara poziciju nepripadanja te mu se ne može pridodati atribut „hrvatskoga“, „srpskoga“ ili „bošnjačkoga“ pisca te se svaki pokušaj svrstavanja Andrića i njegovih djela u okvir jedne književnosti unaprijed osuđen na propast. S druge strane, Meša Selimović sam sebe proglašava srpskim piscem te govori da njegovo stvaralaštvo pripada srpskoj književnosti. On govori da njegovo književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini smatra samo zavičajnim centrom.

Cilj ovog završnog rada je analizirati pojam interkulturene komunikacije u književnosti u romanima Ive Andrića i Meše Selimovića. Prvi dio rada obuhvaća upoznavanje navedena dva autor te ukratko objašnjava radnju u romanima Derviš i smrt, Tvrđava, Travnička kronika, Na Drini ćuprija i Prokleta avlija. U drugo dijelu rada analizira se pojam interkulturalizam i problematika identiteta. Naposljetku, u trećem dijelu rada prikazuju se elementi interkulturalnog u odabranim romanima Ive Andrića i Meše Selimovića.

2. ŽIVOT MEŠE SELIMOVIĆA

Mehmed Meša Selimović rođen je 26. travnja 1910. godine u Tuzli. Bio je bošnjački i srpski književnik, poznati pripovjedač, romansijer i esejist. U rodnom gradu završio je osnovnu školu i gimnaziju, a godine 1930. upisao se na studijsku grupu srpskohrvatski jezik i jugoslavenska književnost Filozofskog fakulteta u Beogradu. Nakon što je diplomirao 1934. godine, počinje raditi kao gimnazijski profesor u Tuzli od 1935. do 1941. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata priključuje se partizanima, a godine 1943. biva uhapšen zbog sudjelovanja u partizanskim antifašističkim aktivnostima. Nakon oslobođenja postaje članom Komunističke partije Jugoslavije te politički komesar partizanskog odreda u Tuzli.

Nadalje, nakon rata odlazi u Beograd gdje obavlja važne kulturne i političke funkcije. Od 1947. godine počinje živjeti u Sarajevu i radi kao profesor u Višoj pedagoškoj školi, kao docent Filozofskog fakulteta, kao umjetnički direktor „Bosna-filma, kao direktor Drame Narodnog pozorišta te kao glavni urednik izdavačkog poduzeća „Svjetlost“ Godine 1971., u mirovini se seli u Beograd gdje je bio član Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) te isto tako, i član Akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini. Umro je 11. srpnja 1989. godine. U svom pismu, koje je namijenjeno Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti, navodi da, usprkos svojim muslimanskim krojenima, sebe smatra Srbinom i srpskim piscem. *„Potičem iz muslimanske porodice iz Bosne, a po nacionalnoj pripadnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi, dok književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, kome također pripadam, smatram samo zavičajnim književnim centrom, a ne posebnom književnošću srpskohrvatskog jezika. Jednako poštujem svoje porijeklo i svoje opredeljenje jer sam vezan za sve ono što je odredilo moju ličnost i moj rad. Svaki pokušaj da se to razdvaja, u bilo kakve svrhe, smatrao bih zloupotrebom svog osnovnog prava zagaranovanog Ustavom. Pripadam, dakle, naciji i književnosti Vuka, Matavulja, Stevana Sremca, Borisava Stankovića, Petra Kočića, Ive Andrića, a svoje najdublje srodstvo sa njima nemam potrebe da dokazujem. Znali su to, uostalom, oni članovi Uređivačkog odbora edicije "Srpska književnost u sto knjiga", koji su takođe članovi Srpske akademije nauka i umjetnosti i sa mnom su zajedno u Odeljenju jezika i književnosti: Mladen Leskovac, Dušan Matić, Vojislav Đurić, Boško Petrović. Nije, zato, slučajno što ovo pismo upućujem Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti, sa izričitim*

*zahtjevom da se ono smatra punovažnim autobiografskim podatkom. S poštovanjem i zahvalnošću, Meša Selimović."*¹

2.1. Stvaralaštvo Meše Selimovića

Meša Selimović je počeo pisati prilično kasno, svoje najbolje romane napisao je 60-ih i 70-ih godina. Prva knjiga, odnosno zbirka pripovijetki *Prva četa*, objavljena je 1950. godine te nakon zbirke objavljuje svoj prvi roman *Tišine* 1961. godine. Zatim slijede zbirka pripovijetki *Tuđa zemlja* (1962.) te kratki poetski roman *Magla i Mjesečina* (1965.). Stvaralački vrhunac doživljava romanom *Derviš i smrt* 1966. godine, a samo četiri godine kasnije objavljuje i roman *Tvrđava* koji je, za razliku od prvog romana, malo optimističniji i ispunjen vjerom u ljubav. Godine 1974. napisao je roman *Ostrvo*, nakon kojeg slijede djela *Djevojka crvene kose*, *Pisci*, *mišljenja i razgovori*, *Za i protiv Vuka* i *Krug*. Zadnje djelo koje je napisao je autobiografsko pod nazivom *Sjećanja*. U tom djelu Selimović opisuje važne ličnosti, ali i događaje koji su utjecali na njegov život i ostavile neizbrisivi trag.

3. ŽIVOT IVE ANDRIĆA

Ivo Andrić, porijeklom iz Bosne i Hercegovine, rodio se 9. listopada 1892. godine u Dolcu kod Travnika, a bio je književnik, pjesnik, prozaik i diplomat. U ranom djetinjstvu ostaje bez oca (Antun Andrić) te ga majka (Katarina Andrić; rođ. Pejić) seli, iz Sarajeva u kojemu su do tada živjeli, u Višegrad kod očeve sestre. Već tada Ivo Andrić upoznaje raznolikost zavičajnoga bosanskoga ambijenta. Nakon završene osnovne škole u Višegradu, seli se nazad kod majke u Sarajevo i zatim u Sarajevu upisuje Veliku gimnaziju. Od Napretka (društva bosanskih Hrvata) dobiva stipendiju i upisuje u Zagrebu Mudroslovni fakultet (danas Filozofski fakultet) 1912. godine te se pod utjecajem moderne počinje oblikovati u književnomu smislu. Neki pronađeni dokumenti iz njegovih studentskih dana govore o njegovomu hrvatstvu te postoji i slika prijavnice u prvi semestar Mudroslovnog fakulteta na kojoj se jasno vidi kako je materinji jezik Ive Andrića bio hrvatski. Od 1913. do 1914. godine studirao je u Beču i Krakowu. Na sveučilištu u Krakowu također se izjasnio kao Hrvat, odnosno, katolički Hrvat Bosne.

¹ http://govori.tripod.com/mesa_selimovic.htm

Zbog lošeg zdravstvenoga stanja, godine 1917., otpušten je iz vojne službe te se vraća u Zagreb gdje se zapošljava u Narodnom vijeću i zatim pristupljuje Društvu hrvatskih pisaca. Ubrzo nakon toga, odlučuje se za državnu službu, odnosno godine 1919. odlazi u Beograd i isprva radi u Ministarstvu vjera, a godinu dana kasnije započinje rad u diplomaciji. Iz razloga što nije završio studij, bojao se da ne bi izgubio posao u ministarstvu pa godine 1923. upisuje Filozofski fakultet u Grazu, a te iste godine brani svoj doktorski rad pod nazivom *Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine*. Tijekom Drugog svjetskog rata živio je u Srbiji, a tamo zatim postaje prvim predsjednikom Saveza književnika Jugoslavije godine 1949. Za svoj poznati roman *Na Drini ćuprija* godine 1949. dobio je Nagradu Komiteta za kulturu Vlade Federativne narodne Republike Jugoslavije. 1961. godine dobiva Nobelovu nagradu za književnost. Uz te dvije nagrade, dobitnik je i brojnih drugih nagrada. Između ostalih, dobitnik je Nagrade Saveza književnika Jugoslavije, dobio je Povelju Saveza književnika Jugoslavije, Dvadesetsedmojulsku nagradu i mnoge druge. 13. ožujka 1975. godine umire u Beogradu. Oko ovog velikog književnika uvijek se vodila rasprava, odnosno rasprava o pitanju njegove nacionalnosti. Ivu Andrića svrstavamo u interkulturalne pisce iz razloga što u svojim djelima spaja različite tradicijske slojeve i kulture. On stvara poziciju nepripadanja te mu se ne može pridodati atribut „hrvatskoga“, „srpskoga“ ili „bošnjačkoga“ pisca. Takvi pokušaji svrstavanja Ive Andrića i njegovih djela u okvir jedne književnosti unaprijed su osuđeni na propast. Zahvaljujući životnim okolnostima mnogo je putovao, no odbijao je dati prednost bilo kojemu gradu ili državi u kojoj je bio te je uvijek isticao kako se smatra stanovnikom svijeta. U svim njegovim djelima prisutan je hibridni identitet, odnosno potpuno odsustvo kulturalnog čvrstog identiteta, a to vidimo na likovima iz njegovih djela koji ne pripadaju niti jednom niti drugom ambijentu, odnosno, točnije rečeno promiču između Istoka i Zapada.

3.1. Stvaralaštvo Ive Andrića

Svoju prvu pjesmu objavio je 1911. godine u bosanskohercegovačkom listu *Bosanska vila*, a prve knjige mu izlaze u Zagrebu (*Ex Ponto* 1918.; *Nemiri* 1920). 1944. godine završava svoj slavni roman *Na Drini ćuprija*, godinu dana kasnije i veliki roman *Travnička kronika* te 1954. čuvenu *Prokletu avliju* koja mu je, zajedno s ostalim povijesnim romanima donijela, već spomenutu, Nobelovu nagradu za književnost.

Ostala djela: *Gospođica* (1945.), *Priča o vezirovom slonu* (1947.), *Rzavski bregovi* (1947.), *Nove pripovetke* (1948.), *Lica* (1960.), *Podnebesje* (1974.), *Omer – paša Latas* (1976.), *Kuća na osami* (1976.), *Znakovi pored puta* (1976.).

4. ROMANI DERVIŠ I SMRT I TVRĐAVA – TIJEK RADNJE

4.1. Roman *Derviš i Smrt*

Roman *Derviš i smrt* najpoznatije je i najznačajnije književno djelo pisca Meše Selimovića. Objavlivanjem romana *Derviš i smrt*, 1966. godine, Meša Selimović doživljava nezamisliv uspjeh te osvaja mnoge značajne domaće nagrade kao što su: NIN – ova nagrada (1967.), Goranova nagrada (1967.) i Njegoševa nagrada (1967.). Ovaj roman ima brojne klasifikacije, obično se kaže da je u pitanju povijesni roman jer se njegova radnja odvija u povijesti, u sasvim drugačijim kulturnim i političkim prilikama. Zatim se govori da je to roman lika jer se u samome centru romana nalazi glavni lik te se pripovijedanje odvija u prvome licu. Također svrstava se i u kategoriju psihološkog romana jer nas navodi da razmišljamo o ljudima, o stvarima koje su pokretačka snaga čovjeka, ali nas navodi i na razmišljanje o životu i vrijednostima koje ga čine. Zatim može se svrstati u lirski roman, ako govorimo o stilu romana te filozofski roman jer je u središtu čovjek kao moralno biće i smisao njegove egzistencije. Ovaj roman govori o traženju sreće, što nam i sam autor kaže u posveti, prije početka knjige, a ona glasi: „*Kad bih umio da napišem najljepšu knjigu na svijetu, posvetio bih je svojoj ženi Darki. Ovako ću zasvagda ostati dužnik njenoj plemenitosti i ljubavi. I sve što mogu, to je da sa zahvalnošću pomenem njeno ime na početku ove priče, koja, kao i sve druge, govori o traženju sreće.*“ (Selimović 1981.)

Radnja u romanu smještena je u 18. stoljeće za vrijeme osmanlijske vladavine u Bosni, a glavni motiv u romanu je potraga za smislom života. Djelo se sastoji od 16 poglavlja koja su podijeljena u dva dijela: prvih devet poglavlja čine prvi dio, dok su ostalih sedam poglavlja drugi dio. Svako od tih poglavlja započinje različitim odlomcima iz Kurana te je iz svakog odlomka vidljivo koja će tema biti u poglavlju. Na početku i na kraju romana postoji jedan isti odlomak iz Kurana, kojim roman započinje i završava iz čega vidljivo da je kraj ujedno i početak, odnosno vidimo kako se priča zaokružuje. A odlomak glasi ovako: „*Bismilahir-rahmanir-rahim! Pozivam za svjedoka mastionicu i pero i ono što se perom piše; Pozivam za svjedoka nesigurnu tamu sumraka i noć i sve što ona oživi; Pozivam za svjedoka mjesec kad*

najedra i zoru kad zabijeli; Pozivam za svjedoka sudnji dan, i dušu što sama sebe kori; Pozivam za svjedoka vrijeme, početak i svršetak svega – da je svaki čovjek uvijek na gubitku.“. (Selimović 1981,9)

Glavni junak romana *Derviš i smrt* je četrdesetogodišnji derviš Ahmed Nurudin, šeik iz mevlevijskog reda koji je sav svoj život posvetio vjeri, redu i Bogu. Glavni junak je istovremeno i pripovjedač koji priča svoju priču u prvome licu te ujedno izražava svoja razmišljanja o životu unutrašnjim monolozima. Cijela priča u romanu njegova je ispovijest u zadnjim satima prije smrti kada on traži smisao svog postojanja i pokušava izravnati račune sa samim sobom. Na samom početku romana upoznajemo se s glavnim likom i njegovim životom i potresnom pričom u kojoj nam govori zašto ovo sve piše te, isto tako, opisuje i nemir koji osjeća u sebi jer mu je brat u tamnici.

Sam pisac je, Meša Selimović, u jednom razgovoru izjavio kako je *Derviš* mržnja, a *Tvrđava* ljubav prema samome sebi: „*Tvrđava je jedan širi simbol. To je sve što odvaja ljude: religija, nacije, države, ubjeđenja, predrasude, sve u što se zatvara pojedinac i zajednica prema drugome. U odnosu na knjigu „Derviš i smrt“, gdje je dana dimenzija mržnje, strasti, u „Tvrđavi“ sam htio da pokažem izlazi iz zatvorenosti u kojoj žive ljudi odavno, pa i danas. Može li se izaći iz tvrđave i tvrđava, mogu li ljudi drugačije razgovarati među sobom nego kroz puškarnice? Moj glavni junak ima sve uslove da bude ogorčen i zatvoren u sebe, a on ipak pokušava da nađe put do drugih ljudi. Za njega je neprihvatljiv ikakav drugi put osim puta ljubavi.“ (Meša Selimović, NIN; 1970.)*

4.2. Roman *Tvrđava*

Uz roman *Derviš i smrt*, *Tvrđava* je drugo najpoznatije djelo bošnjačkog i srpskog pisca Meše Selimovića. Roman *Tvrđava* prvi je put objavljen 1970. godine, a može se reći kako je sličnog roda i sadržaja kao i roman *Derviš i smrt*. Selimović to i sam naglašava u svom djelu *Sjećanja* rečenicom: „*Tvrđava je pandan Dervišu i smrti. Tvrđava je svaki čovjek, svaka zajednica, svaka država, svaka ideologija.“ (Selimović 2018)* *Tvrđava* se spominje više puta, s jedne strane, doslovno kao mjesto zatočeništva. S druge strane, tvrđavu možemo gledati u figurativnom smislu, jer je zapravo svaki čovjek zatvoren u neku tvrđavu, u neki ustaljeni kalup djelovanja i razmišljanja, odnosno zatvoren sam u sebe. Drugim riječima, pojam

„tvrđava“ možemo gledati i kao stvarnost i kao simbol, a kao simbol ona je „svaki čovjek“, odnosno simbol čovjeka, zajednice, države pa čak i ideologije koja je zatvorena sama u sebe. Izlazak iz te tvrđave istovremeno znači ulazak u život, odnosno u kaotičnu stvarnost svijeta. Također znači i početak individualnog razvoja, ali isto tako i mogućnost susreta s drugim ljudima i upoznavanje raznih, istinskih ljudskih vrijednosti.

Osnovna tema romana *Tvrđava* univerzalna je jer se prikazuje odnos pojedinca i mase. Radnja romana odvija se u 17. stoljeću te je smještena u Sarajevu, u muslimansku sredinu poslije Bitke kod Hotina koja se odvila 1621. godine. Iako je vrijeme radnje smješteno u 17. stoljeću, može se reći da se ta radnja odnosi i na neko današnje ili jučerašnje vrijeme te, isto tako, i na neko buduće vrijeme jer pokazuje vječne dileme čovjeka koji promišlja o smislu života: „*Iskustvo me naučilo da ono što se ne može objasniti samome sebi, treba govoriti drugome. Sebe možeš obmanuti nekim dijelom slike koji se nametne, teško izrecivim osjećajem, jer se skriva pred mukom saznavanja i bježi u omaglicu, u opijenost koja ne traži smisao. Drugome je neophodna tačna riječ, zato je i tražiš, osjećaš da je negdje u tebi, i loviš je, nju ili njenu sjenku, prepoznaješ je na tuđem licu, u tuđem pogledu, kad počinje da shvata. Slušalac je babica u teškom porođaju riječi, ili nešto još važnije. Ako taj drugi želi da razumije.*“ (Selimović 2014, 15)

Glavni junak romana *Tvrđava* je Ahmet Šabo koji se vraća iz Rusije, odnosno iz rata, u svoj rodni grad Sarajevo. U svom djelu *Sjećanja* i sam Meša Selimović piše kako je roman *Tvrđava* djelo o Ahmetu Šabi: „*Glavni junak romana, Ahmet Šabo, želi da nađe most do drugih ljudi, da izađe iz tvrđave jer zna, razdvaja nas i uništava mržnja, održat će nas samo ljubav, ili makar vjera da je moguće ma kakvo sporazumijevanje među pojedincima i zajednicom. Vođen tom vjerom i željom, on ostaje vedar i moralno čist.*“ (Selimović 2018) Po dolasku u Sarajevo, Ahmet saznaje da mu je cijela obitelj umrla od opake bolesti. Iako je početak romana tmuran jer Ahmet čitateljima opisuje ono kroz što je prošao u ratu i ono što ga je dočekalo povratkom u rodni kraj, on ubrzo pronalazi ljubav svog života, kršćanku Tijanu Bjelotrepić te se oženi njome. U toj ljubavi Ahmet pronalazi snagu pomoću koje izdržava sve probleme i sve nedaće koje nisu ništa manje u miru, nego što su bile u ratu. Selimović glavnog junaka opisuje kao bezazlenog, poštenog i iskrenog čovjeka koji je proživio i vidio sve nedaće koje donosi rat, ali ipak dopušta da ljubav pobjedi. Iako i nakon rata Ahmet doživljava nedaće, jedna od njih je kada njegova žena Tijana doživi pobačaj djeteta, uči nas kako je ljubav najvažnija. Ahmet i njegova žena uče nas da ne treba zavidjeti i ne treba dopustiti da ono ružno pobjedi u nama: „*Sve su mi oduzeli, a ti si mi sve namirila.*

Da nisam upoznao tebe, bio bih ljut na život, pa ne bih imao ništa, kao ni sada, ali ne bih znao što je sreća. Zbog tebe se ne osjećam poražen, niti mislim na osvetu. Mislim samo na tebe. Nikada te više neću ostaviti samu, sve što se desi, desiće nam se zajedno.“ (Selimović 2014, 113)

5. ROMANI TRAVNIČKA KRONIKA, NA DRINI ĆUPRIJA I PROKLETA AVLIJA – TIJEK RADNJE

5.1. Roman *Travnička kronika*

Djelo *Travnička kronika* autora Ive Andrića svrstava se u povijesni roman, a pisan je 1945. godine, odnosno za vrijeme Drugog svjetskog rata te je napisan po modelu europskog realističkog romana. Radnja u romanu smještena je u bosanski grad Travnik, u vrijeme kada je tim krajem vladalo Osmanlijsko Carstvo, odnosno početak 19. stoljeća. Roman je napisan u trećem licu te je sastavljen od prologa i epiloga te 28 poglavlja. Djelo *Travnička kronika* obiluje povijesnim pričama, a njihova je glavna zadaća čitaocu pružiti razumijevanje povijesnih događaja kako bi bolje razumio sadašnju radnju i likove. U romanu se, osim povijesnih priča, pojavljuju i priče o određenim pojedincima, ali i o sporednim likovima te čak i onima koji se, u romanu, pojave samo jednom. Te priče o likovima služe za pružanje široke slike o tadašnjem životu u Travniku, odnosno o životu početkom 19. stoljeća. Iako je roman pisan u stilu realizma i dalje sadrži slikovitost, jednostavno pripovijedanje i lijep izraz koji je karakterističan za romane autora Ive Andrića. *Travnička kronika* govori o boravku stranih veleposlanika u Travniku te se Andrić, za pisanje romana, služio bogatom dokumentarnom građom kako bi napisao djelo *Travnička kronika*. Tako bosanski romanist, metodičar, prevoditelj i kritičar Midhat Šamić o djelu *Travnička kronika* govori kako se jasno može vidjeti da je Ivo Andrić iskoristio mnoge autentične činjenice i podatke kako bi „uskrsno“ to prošlo vrijeme u svom romanu.²

Od sveukupnog Andrićeva književnog stvaralaštva, djelo *Travnička kronika* ima najviše likova. Glavni lik u djelu francuski je veleposlanik Jean Davil. Davil, koji je bio suvremeni, mladi čovjek europskog obrazovanja, koji 1807. godine dolazi u grad Travnik. Pri dolasku primjećuje surovost tog grada i njegovih ljudi, mjesta i ljudi koji su potpuno različiti od njegove civilizirane domovine. Davila u goste prima visoki državni činovnik Mehmed – paša,

² http://www.ivoandric.org.rs/latinica/dela_/kriti%C4%8Dari-o-andri%C4%87u

u kojemu Davil pronalazi prijatelja i zaštitnika. Mehmed – paša šalje Davilu svog slugu Davnu da mu bude tumač i prevoditelj jer nitko drugi u Travniku nije imao dovoljno znanja za obavljanje te funkcije. Prvi susret sa surovošću ovog novog svijeta u kojemu se nalazi, Davil je imao kada vidi da Davna i Mehmed – paša ubiju čovjeka. Zatim u Travnik dolazi i trudna Davilova supruga, a nakon nje i mladi Defose. Davil biva zadovoljan jer napokon ima nekoga tko je iz istog civiliziranog kraja kao i on, no ubrzo shvaća da, iako su iz istoga mjesta, sa Defosom nema ništa zajedničko. Nešto kasnije u Travnik dolazi i austrijski predstavnik fon Miter, a zbog zategnutih odnosa Austrije i Francuske, on i Davil jedan drugoga vide kao protivnika. Kasnije shvaćaju da su veoma slični jer obojica dolaze iz civiliziranih mjesta te su obojica kulturni i učeni ljudi sa zapada.

Nadalje, Mehmed – paša biva smijenjen sa mjesta visokog državnog činovnika, a to predstavlja pravi šok za Davila koji je od početka u Mehmed – paši vidio jedinog prijatelja. Na mjesto Mehmed – paše dolazi Ibrahim – paša te on odmah pokazuje moć Osmanlijskog Carstva. Miran svakodnevni život francuskog veleposlanika biva prekinut kada mu se razboli, a zatim i umre trogodišnji sin. Nešto kasnije u Travniku započinje ratno stanje, a novi visoki državni činovnik Ibrahim – paša odlazi u Srbiju u rat protiv Rusa, dok se za to vrijeme se u Travniku događaju progoni, mučenja i ubojstva. U doba ratnog stanja, oba veleposlanika odlučuju se ne miješati i ne suprotstavljati Travničanima. U vrijeme kada počne vladati mir, francuskom veleposlaniku Davilu rađa se kći, a Austrija odlučuje smijeniti svog veleposlanika fon Mitera i na njegovo mjesto postavlja fon Paulicha.

Nadalje, novi veleposlanik nije se svidio Davilu jer je svakoj temi pristupao racionalno bez imalo emocija, no njih su dvojica bili u dobrim odnosima. U Europu zatim dolazi novi rat u kojemu Napoleon kreće na Rusiju, a to se ratovanje Francuske odražava i na Davila. Uz strah vezan za rat, u Travnik dolazi teška zima, a sve te nedaće donose brigu Davilu. Nakon zime u Travnik dolazi novi visoki činovnik Ali – paša te počinje uvoditi red u travnički život, zatvara Židove i fratere te ubija sve kriminalce bez obzira na veličine njihovih zločina. Tada i Austrija i Francuska ratuju jedna protiv druge, Napoleon gubi bitke, a Beograd pada pod tursku vlast. U godini 1814. počinju zadnji dani Davilove obitelji u Travniku, a Napoleon gubi rat te vlada ponovno uspostavljeni mir između Francuske i Austrije. Zbog ukidanja francuskog veleposlanstva, Davil se sprema za odlazak, a Travničani shvaćaju tek nakon njegovog odlaska da boravak zapadnjačkih veleposlanika u Travniku nije donio ništa loše.

5.2. Roman *Na Drini ćuprija*

Roman *Na Drini ćuprija* djelo je koje je napisao Ivo Andrić 1945. godine, i zbog kojeg dobiva Nobelovu nagradu za književnost 1961. godine. *Na Drini ćuprija* povijesni je roman, ali u njemu nema glavnoga junaka, stoga to nije klasični roman. Može se reći da je glavni junak romana most, no most na rijeci Drini je, također, samo motiv oko kojeg autor gradi priče ljudi. Glavna radnja romana građenje je mosta, ali i život ljudi u bosanskom gradu Višegradu. Andrić u djelu kronološki opisuje i prati četiri vijeka zbivanja koja se dešavaju oko mosta preko rijeke Drine, koji spaja Bosnu sa Srbijom, odnosno Zapad s Istokom. Djelo se sastoji od 26 poglavlja, a neki ga nazivaju Višegradskom kronikom jer opisuje živote u tadašnjem vremenu. Djelo *Na Drini ćuprija* zapravo je pandan *Travničke kronike*. Na početku romana govori se o životu u Višegradu prije izgradnje mosta i geografski se opisuju Višegradski kraj. Godine 1516., u glavi desetogodišnjeg dječaka rodi se ideja o izgradnji mosta. Taj je desetogodišnji dječak budući visoki državni časnik Mehmed – paša Sokolović. Prije postojanja mosta, prijeko rijeke Drine prelazilo se skelom koju je vozio Jamak samo kada je on to htio. 1566. godine most gradi Rade Neimar, tada poznati graditelj, a gradnja traje sve do 1571. Most su gradili ljudi iz okolnih mjesta, a glavni nadglednik u izgradnji mosta je Abid – aga, opisan kao strog, okrutan i surov čovjek koji čak i najmanje greške oštro kažnjava. Iako su svi radnici bili nezadovoljni uvjetima za rad, samo su se dvojica odlučila poduzeti nešto povodom toga, a jedan od njih bio je Radislav. On biva najstrože kažnjen jer je pokušao spriječiti izgradnju mosta te je mučen i postaje prva ljudska žrtva za vrijeme građenja mosta.

Abid- agu zamjenjuje Arif – beg, koji je bio suprotnost Abid –agi, jer se saznaje da Abid – aga nije radnicima plaćao te se zbog toga ispostavilo da je krao od visokog državnog činovnika. Za vrijeme kada je Arif – beg bio nadglednik izgradnja mostanapreduje bez većih incidenata te je most završen 1571. godine. Zatim u Višegrad dolaze kuga i elementarne nepogode koje prijete mostu i ljudima koji tamo žive, no most ostaje uvijek ne promijenjen i čvrst. Pored raznih priča, u djelu se spominje i jedna o Fati Avdaginoj koja se, prema očevom naređenju, morala udati za Nailbega Hamzića iako ona to ne želi. Ona je na dan svog vjenčanja, u trenutku kada su prelazili most, skočila u Drinu te tako postala najmudrija žena koja je ostala vjerna sebi. Nadalje, početkom 1878. godine počinje doba vladavine Austrije, a

Turska se povlači s područja Bosne. U tom dijelu romana, životopisnim detaljima, autor opisuje proces mijenjanja života u Bosni. Kroz cijeli roman upoznajemo obične ljude i njihove živote, a među njima tu je i priča o Lotiki koja otvara prvi hotel u Višegradu. Taj je hotel bio u stilu novog života, a Lotika, koja je bila prava samostalna i odlučna žena novog doba, vodila je hotel.

Zatim se u djelu opisuje period od 1906. do 1913. godine, a to je ujedno i doba kada je i sam Ivo Andrić boravio u Višegradu, te on oživljava svoju generaciju koja se tada okupljala oko mosta. Između ostalih studenata i mladića, izdvajaju se Nikola Glasinićanin, Herak, Stiković i Galus, koji su se okupljali oko kapije mosta i razgovarali o tadašnjoj politici i dešavanjima u zemlji. Nakon toga, u Višegradu se otvaraju dvije banke – jedna srpska, jedna muslimanska. Tijekom godina Lotikin hotel počinje gubiti na važnosti, ali se ona i dalje trudi održavati ga. Jedina osoba u Višegradu, koja nije navikla na sve promjene i koja se ne nada da će doći bolje vrijeme, bio je Ali - hodža. Nadalje, zadnja godina u djelu predstavlja početak Prvog svjetskog rata i atentat na Franca Ferdinanda I. Srbi, zbog sumnje da su zaslužni za atentat, bježe iz Višegrada u Srbiju. Lotika, ali i ostali stanovnici bili su prisiljeni napustiti Višegrad zbog rata i straha od granatiranja. Jedini koji ostaje je Ali - hodža te on svjedoči rušenju mosta, iako taj događaj preživi, umire od srčanog udara na putu prema svojoj kući. Prije same smrti ispunila ga je jedna ohrabrujuća i optimistična misao: „*Ali neka, mislio je on dalje, ako se ovde ruši, negde se gradi...*“ (Andrić 1967, 360)

5.3. Roman *Prokleta avlija*

Za djelo *Prokleta avlija* postoje nedoumice oko književne vrste kojoj djelo pripada, odnosno neki govore da je pripovijetka, ali ipak prevladava mišljenje da je djelo *Prokleta avlija* roman. Djelo je iz kasnijeg perioda Andrićeva opusa, a nastaje u vrijeme kada se on ponovo vraća u Bosnu. Kratki roman *Prokleta avlija* smatra se remek-djelom Ive Andrića, a djelo je objavljeno 1954. godine. Uz romane *Na Drini ćuprija* i *Travnička kronika*, roman *Prokleta avlija* jedno je od najpoznatijih Andrićevih djela. Roman se sastoji od uvodnog djela i osam poglavlja. *Prokleta avlija* smatra se njegovim najbolje komponiranim djelom, a to ponajviše zbog postupka u kojemu cijelu priču iznosi u prstenastoj strukturi, odnosno priče su u djelu ispričane jedna unutar druge. Tako imamo uvod, odnosno okvirnu pripovijest u kojoj je pripovjedač pisac i lik iz romana: „*Zima je, sneg ih zameo sve do kućnih vrata i svemu oduzeo*

stvarni oblik, a dao jednu boju i jedan vid. Pod tom belinom iščezlo je malo groblje na kom samo najviši krstovi vrhom vire iz dubokog snega. Jedino tu se vide tragovi uske staze kroz celac sneg; staza je proprćena juće za vreme fra Petrovog pogreba.“ (Andrić 2008, 7)

U drugom dijelu pripovjedač je fra Petar, a on govori o svom boravku u Proklesoj avliji (Carigradski zatvor) te priča o izgledu avlije i o njezinim stanovnicima. U tom središnjem dijelu autor vodi čitaoca u srce zloglasnog zatvora, odnosno proklete avlije, a njegovi zatvorenici žive život ne suočavajući se vanjskim svijetom. U trećem dijelu romana, odnosno u samoj jezgri romana imamo umetnute priče, a pripovjedači su Zaim, Haim, Ćamil, fra Petar i drugi te u tom dijelu doznajemo priču o Ćamil – efandiji i Džem – sultanu. Zatim dolazimo do završetka romana gdje se autor vraća na sam početak (pogled s prozora fra Petrove ćelije u samostanu): *„I tu je kraj. Nema više ničeg. Samo grob među nevidljivim fratarskim grobovima, izgubljen poput pahuljice u visokom snegu što se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i oznaka. Nema više ni priče ni pričanja. (...) Samo sneg i prosta činjenica da se umire i odlazi pod zemlju.“ (Andrić 2008, 89)* Roman *Prokleta avlija* govori o univerzalnoj temi, odnosno govori o odnosu potlačenih i onih kojima se oduzimaju prava u ime određene vlasti i njene ideologije.

U romanu *Prokleta avlija* priču pričaju dvije vrste pripovjedača, a to su oni koji pričaju samo o sebi i oni koji pričaju o drugima. Tako imamo prvo fra Petra koji ne pripovijeda zbog sebe, nego zbog drugoga. On priča pokušavajući na taj način dati smisao svemu što je čuo u avliji, ali s druge strane želi ostaviti i poruku onima koji dolaze. Zatim imamo Zaima koji je oličenje ljudske potrebe za pričom i pričanjem jer za njega priča znači biti u centru pozornosti, a on priča o ženama, hvalisavo i bahato stvarajući iluziju života kojeg nema. Treći pripovjedač u romanu je Ćamil koji ne priča zbog potrebe za pričanjem, on je svjestan kako neće živ izaći iz avlije pa je, isto tako i svjestan kako će njegova priča o Džem – sultanu nestati zajedno sa njim. Iz toga možemo zaključiti kako je svrha njegovoga pričanja prenošenje priče o Džem – sultanu, odnosno njen daljnji opstanak kroz vrijeme. Zadnji pripovjedač je i sama Avlija jer ona priču priča kroz sve svoje likove, posebno kroz Karadžoza podsjećajući na postojanje svijeta koji traje paralelno s onim izvan zidina.

6. INTERKULTURALIZAM U KNJIŽEVNOST

Interkulturalna književnost usko je povezana sa migrantskom ili migracijskom književnošću. Interkulturalnu književnost pišu autori čiji su stavovi i/ili teme pod utjecajem više kulturnih mjesta. Interkulturalni tekstovi su, dakle, relevantni za više kulturnih prostora, odnosno za višestruke etničke grupe. (Rösch 2004, 98) Pojam interkulturalno – prožet i kao konotacija razmjene i dijaloga – podrazumijeva da je riječ o književnosti koja može služiti posredniku, bilo namjerno ili ne. Međutim, postoji više u interkulturalnoj književnosti od samog pružanja objašnjenja o „drugim“ kulturnim iskustvima; ona ne održava samo iskustva migracije i traženje utočišta. (Chiellino 2007) Interkulturalna književnost često prikazuje formiranje sinteze između višestrukih kultura i kulturnih praksi. Budući da pojmovi „strano“ i „poznato“ mogu postojati jedino kao suprotnosti, čineći jedno drugog mogućim, angažman sa „stranim“ potiče samo – refleksiju u čitatelju, ali i u piscu. Interkulturalnost književnosti značajna je, kako i na razini teksta, tako i na razini sociokulturalnog konteksta. Omogućavanjem i pružanjem mjesta za razmjenu između kultura i ispitivanjem „stranog“ i „poznatog“, interkulturalna književnost često služi kao sredstvo za razvoj osobnih i grupnih identiteta.

Prema Hofmannu, stranost se mjeri u odnosu na iskustvo, no treba prvo razjasniti značenje riječi „strano“. Prvo objašnjenje riječi „strano“ je ono na koje svatko odmah pomisli: „Onaj koji je iz drugog kraja ili druge zemlje.“ Ovdje se, dakle, „strano“ povezuje sa „iseljenjem iz poznate sredine, osvajanjem, kolonizacijom i vojnim pohodom.“ Drugo značenje riječi „strano“ pretpostavlja tuđe, odnosno ono što pripada nekom drugom. Treće, i zadnje, značenje riječi Hofmann opisuje kao: strano je ono čudnovato. „Strano“ simbolizira nešto nepoznato, odnosno ono što se svojom pojavom razlikuje od subjekta koji određuje što je strano. (Hofmann 2006, 15) Nadalje, kulturne razlike i procesi formiranja identiteta postavljeni su u književnosti te se njima može eksperimentirati. Kao rezultat toga, granice se pomjeraju i raspadaju, a kulturne i rodne uloge se mijenjaju. Interkulturalno pisanje može, dakle, sadržavati mješavinu koja u sebi ima više od dva kulturna stajališta i sustava znanja te se manifestira na književnoj i izvan – književnoj razini. Ključna točka je da se razmjena odvija na više razina i rezultira uvidom u formaciju identiteta.

Hofmann smatra da se interkulturalni procesi u književnosti ne vide samo kao predmet, već se i kritički reflektiraju. Također smatra da književnost otvara refleksivne prostore. Dodir s drugima izražen je i na području bivše jugoslavenske države, koja je veoma šarolik prostor.

Iako među narodima bivše Jugoslavije postoje brojne sličnosti, ne može se tvrditi da su ti narodi isti. U tom se šarolikom prostoru hibridnost očituje u različitim vjeroispovijestima, jeziku te mješavini rasa. Mnoge probleme u pokušaju znanstvenog proučavanja interkulturalnih književnih pojava, čine upravo „*slična postkolonijalna iskustva te ideološki zasnovane i interkulturalno prenošene sličnosti.*“ (Škvorc 2010, 37-52)

U djelu *Politika, kultura, identitet* Z. Kramarić i A. Banović-Markovska govore o polemici kao načinom komunikacije, a ta polemika nije bila strana u socijalističkoj Jugoslaviji. Između ostalih, polemizirali su se i književnici. „*Nije bila nikakva rijetkost da se sučele različita, čak i vrlo oprječna mišljenja, pa i o onim najdelikatnijim političkim temama, kao što je to npr. bila ideja “jugoslavenstva”!*“ (Kramarić, Banović-Markovska 2013, 23) Međutim, zbog činjenica da su se u jugoslavenskom društvu vodile žustre polemike, to i dalje nije značilo da je jugoslavensko društvo bilo pluralističko. Iako su polemike bile dopuštene, one su bile strogo kontrolirane, a o nekim autoritetima u politici, povijesti, znanosti i književnosti (M. Krleža, I. Andrić, I. Cankar, M. Selimović..) može se govoriti samo apologetski. (Kramarić, Banović-Markovska 2013, 24)

Nadalje, pisanje na stranom jeziku moguće je opisati jedino kao „*de – teritorijalnu književnost jedne manjine koja se služi „drugim jezikom“ nekog majoriteta. Za takvu je književnost karakteristično to da „više ne dopušta stvaranje ikakvih razlika među kulturnim razinama te da zahtijeva promjenu perspektive koja ukida binarnu opoziciju političkog angažmana i estetske kompleksnosti te domovine i tuđine. Takva književnost, dakle, ispada iz okvira tradicionalnog i nacionalnog kanona i njihove autonomne estetike.*“³

6.1. Pitanje identiteta

Pojam identiteta usko je povezan s pitanjem o odnosu pojedinca i društva prvenstveno zbog činjenice da je čovjek individualno i socijalno biće. Postoji više definicija identiteta, no najjednostavnije objašnjenje značilo bi „tko sam“. Što zapravo znači identitet? U velikom rječniku hrvatskog jezika, autor Vladimir Anić navodi tri natuknice kojima objašnjava pojam identiteta. U prvoj natuknici definira identitet kao odnos u kojemu je nešto istovjetno sa

³ Maria K. Brunner: „Zwischen Fremdwahrnehmung und Selbstverortung - In mehreren Sprachen leben und schreiben“ u Hiltraud Casper-Hehne/Niteen Gupte (Hg.): Kommunikation über Grenzen. Aktuelle Ansätze zur interkulturellen Verständigung, Universitätsverlag, Göttingen 2010

samim sobom, no u različitim okolnostima. „*Tim istim i ni jednim drugim nego tim*“, prihvaćati privremeno ili trajno neke osobine, držanja, uloge, stavove, raspoloženja i slično neke druge osobe, imitirati, izjednačavati se. Druga natuknica identitet opisuje kao ukupnost činjenica kojima se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge osobe. Prihvatiti i istaknuti pripadnost nekome, religiji ili naciji, poistovjetiti se s tim. Zatim se u trećoj natuknici identitet definira i kao osjećaj pripadnosti nekoj zajednici koje je čovjek dio otkad razmišlja i postoji kao društveno biće. (Anić 2004, 425)

Pojmu identiteta posvećuje se cijeli niz radova te su ga različiti autori pokušali definirati, međutim, taj pojam nije lako definirati kao što nije jednostavno otkriti svoj vlastiti identitet. Prema Andreji Zlatar, identitet je kontinuirani proces starog te stvaranja potpuno novog identiteta. „*Identitet nije jedan, nitko nema samo jedan identitet, iako je svaki čovjek identičan samome sebi. Svatko istovremeno participira u različitim tipovima identiteta, od individualnih do grupnih i kolektivnih, prihvaća različite uloge u društvu, prepoznaje se ili ne prepoznaje u različitim personama.*“ (Zlatar 2004, 15) Kroz ove riječi hrvatske teoretičarke književnosti Andreje Zlatar vidimo da je jedan identitet izgrađen od mnoštva drugih identiteta – klasnog, rodnog, intelektualnog, socijalnog, političkog i slično te oni svi postoje jedan pored drugog. Te različite identitete, odnosno hibridne identitete (identitete ljudi, odnosno likova) vidimo i u djelima Ive Andrića i Meše Selimovića. Prema mišljenju Z. Kramariću, hibridni identitet ne zavodi ideja čistog podrijetla, takvi se identiteti trude zadržati osjećaj za razliku i osjećaj za napetosti koje postoje između dvije ili više kultura. On tvrdi kako hibridni identitet uključuje „drugog“ te otuda njegov neopisiv karakter. (Kramarić, Banović-Markovska 2013, 209)

Zatim, Andreja Zlatar analizu pitanja identiteta nadovezuje na istraživanje američkog sociologa Erving Goffmana o načinima na koje osoba prezentira sama sebe u svakodnevnom životu. Prema njezinim riječima, E. Goffman polazi od ideje, u kojoj smatra, da ljudi glume jedni pred drugima, odnosno oni se prikazuju i predstavljaju jedni drugima u potpuno drugačijem svijetlu.

Prema mišljenju Z. Kramarića i A. Banović – Markovske nismo u stanju odrediti što je u našoj kulturi uistinu „naše“, a što je „tuđe“. „*Stoga ne treba imati nikakvih iluzija o tome da su identiteti i kulture apsolutno “svoji” i da u njima nisu prisutni i neki “tuđi” tragovi. U svakome odvojenom identitetu/kulturi/tradiciji uvijek su neizbježno prisutni i tragovi nekih drugih/različitih identiteta/kultura/tradicija.*“ (Kramarić, Banović-Markovska 2013, 8)

Nadalje, postoje dva pristupa identitetu prema Kristini Peternai, a oni su esencijalistički i antiesencijalistički. Međutim, u samoj biti ovih dvaju pristupa nalazi se temeljni problem koji postavlja pitanje – Je li identitet zadan ili svaki subjekt proizvodi svoj vlastiti identitet svojim postupcima? (Peternai Andrić 2012, 10) U esencijalističkom se pristupu identitet shvaća kao zadanost, postojan je i ne promjenjiv, odnosno urođen je subjektu. Taj se pristup koristi fiksnim kategorijama identiteta kao što su „tinejdžer“, „žena“, „starci“ te smatra kako u svakom pojedincu postoji nešto što je specifično samo za njega, a to ne može promijeniti apsolutno nitko. S druge se strane javlja antiesencijalistički pristup koji kategoriju identiteta vidi kao promjenjivu: *„Suprotan pristup identitetu uspostavlja antiesencijalistički pristup koji kategoriju identiteta vidi kao promjenjivu, oslobođenu svoje jezgre. Vidi ju nestabilnu u smislu da je onemogućeno oblikovanje nepromjenjivih ili potpunih identiteta. Jezično značenje vodi prema takvom nestabilnom identitetu. Identitet se uspostavlja jezičnim opisom ili konstrukcijom oblikovanom unutar diskursa i kroz diskurs. Značenje kategorija identiteta nužno je promjenjivo s obzirom na promjenu kategorije mjesta, vremena ili različitih okolnosti.“* (Peternai Andrić 2012, 48) Drugim riječima, identitet je nešto što se cijelog života izgrađuje, osoba, odnosno pojedinac, se oblikuje i preoblikuje u raznim društvenim procesima.

Nadalje, neiscrpne izvore u kojima se javlja pitanje identiteta, oduvijek je nudila upravo književnost. Upravo je književnost bila ta koja je često pregovarala o borbi esencijalističkog i antiesencijalističkog pristupa. Književnost, koja se više ne doživljava samo kao medij koji govori o identitetu, postala je područje u kojemu se identitet izgrađuje. Ta se misao potvrđuje i u djelu Književna teorija: vrlo kratak uvod, autora Jonathana Cullera: *„Književnost nije samo učinila identitet svojom temom, nego je i odigrala važnu ulogu u konstrukciji identiteta čitatelja. Vrijednost književnosti dugo se povezivala s posrednim iskustvom koje ona pruža čitateljima – omogućuje im da spoznaju kako biti u određenom položaju, čime usvajaju sposobnost za odgovarajući način ponašanja i osjećanja. Književna djela potiču identifikaciju s likovima prikazujući svijet s njihove točke gledišta. Pjesme i romani obraćaju nam se tako da zahtijevaju identifikaciju, a identifikacija stvara identitet – postajemo ono što jesmo poistovjećavajući se s osobama o kojima čitamo.“* (Culler 2001, 132)

7. ELEMENTI INTERKULTURNOG U ROMANIMA *DERVIŠ I SMRT I TVRĐAVA*

7.1. Roman *Derviš i smrt*

Djela autora Meše Selimovića, *Derviš i smrt* i *Tvrđava*, svoju radnju smještaju na područje Bosne, ali, prije svega, oba djela pripadaju srpskoj književnosti. Kako pisac za glavnu temu djela uzima bošnjačku književnost, tako i vidimo prvi primjer interkulturalnosti. Sam pisac za sebe, u pismu koje je namijenjeno Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti, govori da pripada srpskoj književnosti te da je po nacionalnosti Srbin, bez obzira na svoje muslimanske korijene. Kroz roman *Derviš i smrt* miješaju se dvije različite kulture, Turska i Bosanska te vidimo odnos turske vlasti prema ljudima u Bosni. Miješanje te dvije kulture, Meša Selimović najbolje prikazuje preko brata Ahmeda Nurudina, Haruna, koji biva ubijen od strane turske vlasti. Roman *Derviš i smrt* pobuna je protiv društva, ali je istovremeno i napad autora na samoga sebe zbog njegova kukavičluka i šutnje radi koje je ubijen njegov vlastiti brat Šefekija Selimović jer je krao. Povodom ubojstva brata Meša Selimović piše u svom djelu *Sjećanja*: „*Taj moj ubijeni brat je moja najveća tuga, i oni koji su ga ubili kao da su dugo razmišljali kako će mi nanijeti najveću bol.*“ (Selimović 2018) Iz toga vidimo, da je Meša Selimović roman *Derviš i smrt* posvetio bratu.

Autorica Angela Richter u *Odjeku* nailazi na članak, točnije na izvod iz pisma Meše Selimovića uredniku *Encyclopedia moderna* iz godine 1969. te navodi samo dio citata toga pisma koji opisuje odnos bosanske kulture prema drugim kulturama: „*A autentični nacionalni duh, kultura i biće u cjelini? Pa ne znam što bih o tome rekao, osim da je prava autentičnost upravo u višem asimiliranju vrlo raznolikih kultura, utjecaja, krvi. Svi smo primali, od svakoga s kim smo dolazili u doticaj (a tih miješanja i doticaja bilo je kroz istoriju zaista mnogo), i to primljeno pretapali koliko smo mogli, pretvarajući u svoje, manje-više osobeno.*“⁴

Nadalje, kulturni identitet neke zajednice bitno određuje i religija, a u vrijeme Osmanlijske vladavine na prostor Bosne i Hercegovine dolazi do širenja islama i turske kulture. Prema hrvatskom književniku, novinaru i publicistu Miljenku Jergoviću, Meša Selimović bio je ateist koji se usrdno molio.⁵ Selimović u stvarnom životu nije vjerovao u Boga te se može reći

⁴ http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/OHN/38_osebna_izdanja_CXXVII_38_full.pdf

⁵ <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/mesa-selimovic-ateist-koji-se-usrdno-molio/>

da je bio muslimanski ateist, a njegov glavni lik u romanu, Ahmed Nurudin, bio je svjetlo vjere, uz to, Selimović je na početak svakog poglavlja stavljao odlomak iz Kurana. Kroz roman *Derviš i smrt* dobrim djelom se proteže i Hasanova ljubav prema Dubrovkinji. On u drugoj zemlji čuje poznati govor i jezik, odnosno čuje napokon riječi koje razumije te se zaljubljuje u ženu koja govori istim jezikom. Međutim, saznaje da je udana i da nikada ne bi prevarila svog muža, a on od nje može očekivati samo razgovor. Svidjelo mu se to što je jezik kojim govore isti, iako je ona iz Dubrovnika, a on iz Bosne, te oni postaju prijatelji. „*Ono što je najviše privuklo nježnu dubrovačku gospu, vaspitanu u Maloj braći, ovommladom Bosancu, nije bilo to što je naočit, uglađen, obrazovan, već što je sve to a što je Bosanac. Zamišljala je da je svijet iz tih dalekih provincija grub, lud, pust, zadrt, da ima u njemu junaštva koje pametan čovjek ne cijeni suviše, ni uvijek, i nekog smiješnog ponosa zbog vjerne službe onome ko mu nije prijatelj. A ovaj mladić nije ni grub, ni pust, ni neuk, ravan je svakom dubrovačkom plemiću po držanju, ugodan sabesjednik, koristan pratilac, oduševljen njome (to je podiglo vrijednost njegovih osobina) i toliko uzdržan, da se sa sumnjom gledala u ogledalu kod kuće.*“ (Selimović 1981, 341-342)

7.2. Roman *Tvrđava*

U djelu *Derviš i smrt* vjera je prikazana kao pokretač života te to vidimo kroz glavni lik (Ahmed Nurudin). S druge strane, u djelu *Tvrđava* ljubav je ta koja životu daje smisao, a to vidimo iz ljubavi Ahmeta i Tijane. U *Tvrđavi* glavni element interkulturalnog također je miješanje različitih kultura, odnosno religije. Ljubav Ahmeta Šabe, koji je bio iz muslimanske obitelji i njegove žene Tijane koja je iz kršćanske obitelji. „*Ime joj je Tijana, kći je pokojnog Miće Bjelotrepića, hršćanina, ubijenog rukom nepoznatih i nepronađenih ubica, prije dvije godine, kad je s ćurčijskom robom pošao na vašar u Višegrad. Vlasti nisu ni dugo ni pažljivo tražile ubicu, po čemu se moglo zaključiti da nisu čeznule za istinom, ili su je znale, pa su pustile da sve pokrije zaborav.*“ (Selimović 2014, 16) Unatoč različitim kulturama i vjerama, njih dvoje uspijevaju održati svoju ljubav stvarajući svoju tvrđavu u kojoj su bili sretni, sigurni i zaštićeni od vanjskog svijeta, a to i je pravi smisao ljubavi – da sve pobjeđuje i da uvijek opstaje bez obzira na prepreke.

Iako je interkulturalnost u djelu *Tvrđava* bila prikazana kroz sjedinjenje dviju kultura, u *Dervišu i smrti* te razlike među kulturama nisu mogle biti prijedene. U *Tvrđavi* Selimović

prikazuje kako ljudi različitih kultura i religija mogu zajedno postojati, živjeti i funkcionirati. Ahmet i Tijana zaljubljeni su i ne opterećuju se svojim različitostima, žive u svojoj maloj tvrđavi, a upravo to je razlog zbog kojeg njihova ljubav sve prevlada. „*Možda nije pravo što joj to nudim (brak), ali mi ljubav daje pravo da budem nepravedan. Voljeću je i nećemo imati ništa, je li joj to dovoljno? Ali ona je još luđa od mene. Voljećemo se, rekla je ozbiljno, a to je mnogo, to je sve. Ništa mi drugo ne treba.*“ (Selimović 2014, 29)

8. ELEMENTI INTERKULTURNOG U ROMANIMA TRAVNIČKA KRONIKA, NA DRINI ĆUPRIJA I PROKLETA AVLIJA

8.1. Roman *Travnička kronika*

Povijesni roman *Travnička kronika* obuhvaća vrijeme od 1807. do 1814. godine. Napisan je u trećem licu te je sastavljen od prologa, epiloga i 28 poglavlja. U romanu Ivo Andrić prikazuje susret četiri različite kulture koje imaju samo jednu stvar zajedničku, nalaze se na istom mjestu, odnosno u Travniku. Prvo vidimo kako Travničani gledaju na druge kulture, odnosno na ljude koji dolaze u Travnik. „*Jedni su mišljenja da su to izmišljene i preterane vesti kojima neko želi da ih uznemiri i zaplaši. Drugi opet kažu, sa gorčinom u glasu, da su takva vremena došla i da se takve stvari dešavaju i u Stambolu i u Bosni i u celom svetu, da se ničemu ne treba čuditi i da na sve treba da budu spremni. Treći se opet teše da je ovo Travnik – Travnik! – a ne koja mu nedrago kasaba i palanka, i da se njima ne mora i ne može desiti ono što se drugima dešava.*“ (Andrić 2004, 7)

Dolaskom francuskog veleposlanika Davila, obrazovanog čovjeka, u Travnik prikazuje se prvo miješanje francuske i bosanske kulture te odnosi Travničana prema Davilu i obrnuto. Kako je bio obrazovan čovjek, Davil nije navikao na ljude kao što su Travničani, ali ni oni nisu navikli na čovjeka kao što je to bio Davil. Travničani su bili prosti ljudi, većina nije bila obrazovana, a strance nisu voljeli. „*Divlji narod, prosta svetina; mrze sve što je strano i tako svakog dočekaju. Najbolje je ne obraćati pažnju. Tako čini i vezir. To je njihov divljački način.*“ (Andrić 2004, 22) Zatim u Travnik dolazi i austrijski predstavnik, pukovnik fon Miter. Ni njega Travničani nisu najbolje dočekali te odnos njih i austrijskog predstavnika nije ništa bolji.

Međutim, kroz odnos fon Mitera i Davila, pisac nam prikazuje dva svijeta koja nikada neće pomiriti, odnosno prikazuje nam francusku i austrijsku kultura. Ipak, Davil i fon Miter

shvaćaju da se nalaze u istoj situaciji te oni ostaju u dobrim odnosima kad god im to politički odnosi među tim dvjema državama dopuste. „*Obojica su, pored međusobne borbe, morali da izdržavaju svakodnevnu borbu sa turskim vlastima, sporim i nepouzdanim, i sa domaćim Turcima, neverovatno upornim i zloćudnim. (...) Što je glavno, obojica su morali da žive u ovoj istoj orijentalnoj varošici, često i bez najpotrebnijeg, među divljim planinama i surovim svetom... (...) Stoga su konzuli radosno prilazili jedan drugom čim bi im to izmenjene prilike i bolji politički odnosi između njihovih zemalja dopustili.*“ (Andrić 2004, 87)

Zatim na kraju romana Andrić prikazuje poboljšanje odnosa između kultura, odnosno prikazuje nam njihovo prihvaćanje jedna druge. Kako je ukinuto francusko veleposlanstvo, Davil mora otići iz Travnika i vratiti se u Francusku. Kroz neizgovorene riječi Solomona Atijasa, Andrić nam prikazuje kako su na kraju neki Travničani ipak prihvatili Davila. „*Gospodine, vi ste preko sedam godina bili ovde među nama i za to vreme vi ste nama Jevrejima ukazivali pažnju kakvu nismo doživeli ni od Turaka ni od stranaca. Prizivali ste nas kao ljude, ne izdvajajući nas od ostalih. (...) Vi ste videli život koji provodimo, i učinili nam svako dobro koje čovjek čovjeku može da učini.*“ (Andrić 2004, 392)

8.2. Roman *Na Drini ćuprija*

U romanu *Na Drini ćuprija* Ivo Andrić prikazuje sudar dvaju kultura na prostoru Bosne, turske i austrijske. Ovaj roman sadrži 24 poglavlja koja obuhvaćaju razdoblje od četiri stoljeća. U djelu nema glavnog junaka te se može reći da most predstavlja glavnog protagonistu. Andrić upravo oko tog mosta veže priče ljudi koji su tamo živjeli, a most je predstavljen kao sjevremeni. Na početku vidimo vrlo zanimljiv način pripovijedanja u kojemu pisac prikazuje gradnju mosta, ali to radi pomoću mitova i legendi. Pisac u romanu pažljivo konstruira početak izgradnje mosta, čak i od trenutka kada je most bio samo ideja u glavi desetogodišnjeg dječaka. „*Prva slika mosta, kojoj je bilo suđeno da se ostvari, blesnula je, naravno, još posve neodređena i maglovita, u mašti desetogodišnjeg dječaka iz obližnjeg sela Sokolovića, jednog jutra 1516. godine kada su ga tuda proveli na put iz njegovog sela za daleki svetli i strašni Stambol.*“ (Andrić 1967, 20)

Zatim Andrić prikazuje samo značenje mosta u životima ljudi, a on predstavlja jaz između harmoničnog i kaotičnog. Naime, Mehmed – paša, čovjek koji je došao na ideju izgradnje

mosta, upravo preko te izgradnje mosta prijeko rijeke Drine pokušava spojiti svoje djetinjstvo, odnosno desetogodišnjeg dječaka iz sela Sokolovića, i svoju sadašnjost. S druge strane, Andrić u romanu preko mosta spaja Istok sa Zapadnom, odnosno spaja dvije različite kulture. Isto tako, most ima sposobnost oblikovanja mentaliteta Višegrađana, koji se upravo zbog mosta razlikuju od drugih stanovnika Bosne. „*Nema slučajnih građevina, izdvojenih iz ljudskog društva u kome su nikle, i njegovih potreba, želja i shvatanja, kao što nema proizvoljenih linija i bezrazložnih oblika u neimarstvu. A postanak i život svake velike, lepe i korisne građevine, kao i njen odnos prema naselju u kome je podignuta, često nose u sebi složene i tajanstvene drame i istorije. Njihove su sudbine tako isprepletene da se odvojeno ne daju zamisliti i ne mogu kazati. Stoga je priča o postanju i sudbini mosta u isto vrijeme priča o životu kasabe njenih ljudi, iz naraštaja u naraštaj, isto kao što se kroz sva pričanja o kasabi provlači i linija kamednog mosta na jedanaest lukova sa kapijom, kao krunom u sredini.*“ (Andrić 1967, 19) Kapija, spomenuta u prethodnom citatu, predstavlja izlaz iz jednog u drugi prostor, odnosno izlaz iz jedne kulture u drugu.

S jedne strane, kako je svaki pojedinac određen svojom kulturom, tako i ona određuje njegov društveni položaj. S druge strane, upravo kultura oblikuje čovjekov pogled na svijet te se može reći kako je, zapravo, kultura početna točka sukoba s drugim kulturama. Nadalje, Višegrađani, a i ostatak Bosne, nisu prihvaćali strance, pa je sukob s drugima za njih uvijek bio prvi odgovor na dolazak stranaca u njihovu zemlju. Tako imamo Radislava, koji se suprotstavlja izgradnji mosta te on noću, sa još jednim radnikom, ruši ono što se danju gradilo. To saznaje njegov nadređeni, Abid – aga, koji ga daje ubiti zbog tog zločina, a Radislav jedino što osjeća u trenutku svoje smrti mržnja je prema Turcima. „*Kroz stisnute zube naviralo je otegnuto režanje u kome su se teško razabirale pojedine reči: - Turci, Turci... - grcao je čovek sa koca. – Turci na ćupriji... da paski skapavate... paski pomrete!...*“ (Andrić 1967, 53)

Nakon turske vladavine, na prostor Bosne dolazi austrougarska vojska. Nekolicina ljudi željela je organizirati otpor Bosne prema Austrijancima, drugi su ih se bojali. Prilikom ulaska austrijske vojske u Bosnu, general Filipović održao je govor, kojim je pokušao uvjeriti stanovnike Bosne da austrijska vojska dolazi pomoći. „*Vojska Cara Austrijskog i Kralja Ugarskog prešla je granicu vaše zemlje. Ona ne dolazi kao neprijatelj da otme zemlju silom. Ona dolazi kao prijatelj da učini kraj neredima koji već godinama uznemiravaju ne samo Bosnu i Hercegovinu nego i pogranične pokrajine Austro – Ugarske.*“ (Andrić 1967, 134-

135) Nadalje, nakon 20 godina od austrijske okupacije dolazi do atentata na Franca Ferdinanda I. te se smatralo kako su Srbi krivi za atentat i to dovodi do objave rata Srbiji.

U vrijeme početka rata, jedini koji nije želio ratovati bio je Ali - hodža. Govorio je kako za njega nije dobro ni na jednoj strani te je bio mišljenja da svako miješanje može prouzrokovati samo štetu. „ - *Odavno već nas niko ni za što ne pita i ni u što ne računa. Ušao je Švabo u Bosnu, a ni Sultan ni Ćesar ne upita nas: je li izun, begovi i turska gospodo? Pa se digoše Srbija i Crna gora, dojučerašnja raja, i uzeše pola Turske Carevine, a nas niko i ne pogleda. A sada, udari Ćesar na Srbiju, a nas opet niko ništa ne pita, nego nam daju neke puške i benevreke da budemo Švabi hajkači i da mu nagonimo Srbijance, kako ne bi on morao turderati po Šarganu. Pa zar tebi, bolan, ne dolazi u pamet ovo: kad nas za tolike krupne stvari, kroz tolike godine, ni za što ne upitaše, otkud sad ova milost od koje rebra pucaju? A ja ti kažem, da su ovo krupni računi i najbolje će biti onome ko se u njih ne umiješa više nego što mora.*“ (Andrić 1967, 327) Na kraju, Ali-hodža jedini ostaje u Višegradu u vrijeme ratovanja te jedini svjedoči rušenju mosta i umire od srčanog udara na putu prema svojoj kući.

8.3. Roman *Prokleta avlija*

Kada bismo u romanu *Prokleta avlija* govorili o glavnim protagonistima, to bi bilo teže odrediti te bismo mogli reći kako je glavni protagonist, upravo, sama avlija. „*Sam položaj proklete avlije bio je čudan, kao sračunat na mučenje i veće stradanje zatvorenika. (I fra Petar se često vraćao na to, nastojeći da ga opiše.) Iz Avlije se ne vidi ništa od grada ni od pristaništa i napuštenog arsenala na obali ispod nje. Samo nebo, veliko i nemilosrdno u svojoj lepoti, u daljini nešto malo od zelene azijske obale s druge strane nevidljivog mora, i tek poneki vršak nepoznate džamije ili džinovskog kiparisa iza zida. Sve neodređeno, bezimeno, i tuđe. Tako čovek stranac ima stalno osećanje da je negde na nekom đavolskom ostrvu, izvan svega što je dotad značilo za njega život, a bez nade da će ga skoro ugledati.*“ (Andrić 2008, 16-17) U djelima je prostor od izrazite važnosti za interkulturalne studije.

Sam naziv ovoga djela izrazito je slikovit, prokleta jer se radi o mjestu u kojemu borave prijestupnici, ali najviše ima onih nevinih, a avlija, s druge strane, označava simbol nečeg lijepog, toplog, čistog, odnosno simbol je onih koji završe u njoj ne znajući pravi razlog zbog kojega su upravo tu završili. „*Tu ima sitnih i krupnih prestupnika, od dečaka koji je ukrao sa*

tezge grozd ili smokvu do svetskih varalica i opasnih obijača; ima nevinih i nabeđenih, maloumnih i izgubljenih, ili omaškom dovedenih ljudi iz Carigrada i iz zemlje.“ (Andrić 2008, 11)

Kada gledamo likove iz djela Prokleta avlija, vidimo dvije suprotstavljene strane: Istok naspram Zapada. Kroz cijelo djelo proteže se, ranije spomenut u Andrićevim djelima, hibridni identitet te se on ponajviše može pratiti kroz likove Ćamila i Karađoza. Ćamil dolaskom u zatvor, odnosno u Prokletu avliju unosi nešto novo, on se razlikuje od ostalih zbog toga što je obrazovan i učen. S druge strane, Ćamil je lik koji svojim dolaskom u avliju unosi nemir u ostalim stanovnicima u zatvoru. Iako je njegov lik u romanu prikazan kao lik nemoćnoga i poniznog čovjeka, on za druge stanovnike avlije predstavlja opasnost upravo zbog svojeg obrazovanja. Ali za vrijeme boravka, prijatelji se s jednim zatvorenikom, fra Petrom. *„Utvrdili su da obojica čitaju talijanski. Izmenili su i po koju reč i na tom jeziku. Više kao u šali. A ipak , to ih je nekako ograđivalo od ovog sveta oko njih i približavalo među sobom. Razgovarali su o raznim gradovima i krajevima sveta, zatim o knjigama..“* (Andrić 2008, 34) U fra Petru pronalazi nekoga tko ga donekle razumije jer je i on obrazovan kao i Ćamil te je fra Petru rekao kako je svjestan da neće izaći živ iz Proklete avlije. Kroz razgovore i „prijateljstvo“ fra Petra i Ćamila uvidamo pokušaje međusobnog razumijevanja dviju civilizacija, odnosno dviju suprotstavljenih kultura (fra Petar – porijeklom iz Bosne; Ćamil – porijeklom iz Turske).

Zatim imamo Latif-agu, zvanog Karađoz (nadimak je dobio prema grotesknoj ličnosti turskog kazališta sjenki) te možemo reći kako je on glavni lik Proklete avlije. On je upravnik, ali i duša avlije, ali ona njena sotonska duša. Kao dijete, Karađoz je volio knjige i glazbu, a bio je živahan duhom i tijelom i „bujne glave“, no onda se odjednom promijenio. Napušta školu te se počinje družiti sa raznim varalicama i kockarima. Nakon toga postaje policajac, pa zamjenik upravitelja Proklete avlije te u konačnici postaje i upravitelj. Sudbine zatvorenika Avlije u njegovim su rukama, a on se igra s njima kako želi: *„Šta veliš, ni kriv ni dužan nisi? Ih, kud mi to kaza baš sada čoveče? Phi, phi,phiii! Da si rekao da si kriv, još sam mogao da te pustim, jer krivih ovde ima mnogo. Svi su krivi. Ali baš nam jedan nevin treba. I zato te ne mogu pustiti. Da nisi sam rekao, još bi nešto i moglo biti. Ovako, sada, valja da sediš ovde dok ne pronađem nekog nevinog, takvog kao što si ti, da te smeni. Sad, sedi i ćuti!“* (Andrić 2008, 23-24)

9. ZAKLJUČAK

Posljednjih desetljeća pojam interkulturalne književnosti dobio je na iznimnoj važnosti, kako u hrvatskoj, tako i u drugim književnostima. Interkulturalnost podrazumijeva recepciju kulture i književnosti izvan njenih nacionalnih granica. Prema tome, može se zaključiti kako je odnos između interkulturalnosti i književnosti veoma važan. Uz pojam interkulturalnosti vezuje se i pojam identiteta, no taj pojam nije lako definirati. Jedan je identitet izgrađen od mnoštva drugih identiteta – klasnog, rodnog, socijalnog, političkog i slično te oni postoje jedan pored drugoga. Takve različite identitete, koje još nazivamo i hibridnim identitetima, vidimo u djelima Ive Andrića i Meše Selimovića.

Kroz romane *Derviš i smrt*, *Tvrđava*, *Travnička kronika*, *Na Drini ćuprija* i *Prokleta avlija* vidimo prožimanje upravo te interkulturalnosti. Ova dva pisca, Ivo Andrić i Meša Selimović, u svojim nam romanima prikazuju bošnjačku sredinu, običaje i narod. Iako se u svim romanima prikazuje dolazak drugih kultura u bošnjačku sredinu, kultura koje su pokušale osvojiti tu malu i nesigurnu državu, a Bosna je uvijek uspijevala odbaciti sve strano što joj se nametalo i uspjela sačuvati svoje „ja“.

Interkulturalna proučavanja književnosti potrebna su iz razloga kako bi se stanje književnog stvaralaštva moglo mijenjati, kako ne bi bilo svojatanja. Svakoj književnosti treba sloboda, svakoj književnosti treba dopustiti da „diše“, a to se može ostvariti samo u interakciji s drugim književnostima. Ne može se ništa izgubiti ako se spoje dvije različite književnosti, dvije različite kulture, može se samo dobiti nešto novo, ljepše. Na kraju, može se zaključiti kako je svaka književnost homogena, a da bi postala heterogena potrebna joj je interakcija s drugim, različitim književnostima.

10. LITERTURA

Autorske knjige:

1. Anić, Vladimir. 2004. Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi liber.
2. Andrić, Ivo. 2004. Travnička hronika. Sarajevo: Civitas.
3. Andrić, Ivo. 1967. Na Drini ćuprija. Zagreb: Mladost.
4. Andrić, Ivo. 2008. Prokleta avlija. Zagreb: Europapress holding.
5. Culler, Jonathan. 2001. Književna teorija:vrlo kratak uvod. Zagreb: AGM.
6. Cheillino, Carmine. 2007. Interkulturelle Literatur in Deutschland:Ein Handbuch. Stuttgart: Metzler.
7. Hofmann, Michael. 2006. Interkulturelle Literaturwissenschaft.Eine Einführung. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
8. Kovač, Zvonko. 2001. Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
9. Kramarić, Zlatko, Angelina Banović-Markovska. 2012. Politika, kultura, identitet. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Odjel za kulturologiju
10. Peternai Andrić, Kristina. 2012. Ime i identitet u književnoj teoriji. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
11. Selimović, Meša. 1981. Derviš i smrt. Beograd: Izdavačka organizacija „Sloboda“.
12. Selimović, Meša. 2014. Tvrđava. Beograd: IP BOOK.
13. Selimović, Meša. 2018. Sjećanja. Beograd: TEA BOOKS.
14. Zlatar, Andrea. 2004. Tekst, tijelo, trauma. Ogleđi o suvremenoj ženskoj književnosti. Zagreb: Ljevak.

Rad u časopisu:

1. Rösch, Heidi. 2004. „Migrationsliteratur als neue Weltliteratur“ Sprachkunst 35: 89-109.
2. Škvorc, Boris. Nebojša Lujanović. 2010. „Andrić kao model izmještenog pisca (ili kako je otvoren prostor za 'pozicioniranje između' nacionalnog korpusa i kulturnih paradigmi). Fluminesia, god. 22, br. 2: 37-52.

Poglavlje u knjizi ili zborniku:

1. (Uredili Lešić, Zdenko, Juraj Martinović). 2010. „Pisac kao seizmoraf: Status Bosne u romanima Derviš i smrt i Tvrđava“ U Međunarodni skup Književno djelo Meše

Selimovića, ur. Angela Richter, 29 -34. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

2. Brunner, Maria K. 2010. „Zwischen Fremdwahrnehmung und Selbstverortung - In mehreren Sprachen leben und schreiben“ u Kommunikation über Grenzen. Aktuelle Ansätze zur interkulturellen, 137- 159. Göttingen: Verständigung, Universitätsverlag

Internetski izvori:

1. Hrvatska enciklopedija. „Andrić, Ivo“. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2618> (11. svibnja 2018. godine)
2. Hrvatska enciklopedija. „Selimović, Meša“. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55294> (11. svibnja 2018. godine)
3. Štokavski jezik. „Pismo Meše Selimovića Srpskoj Akademiji nauka i umetnosti iz novembra 1976.“. http://govori.tripod.com/mesa_selimovic.htm (23. svibnja 2018. godine)
4. Zadrubina Ive Andrića. „Kritičari o Andriću“. http://www.ivoandric.org.rs/latinica/dela_/kriti%C4%8Dari-o-andri%C4%87u (11. svibnja 2018. godine)
5. Subotnja matineja. „Meša Selimović – ateist koji se usrdno molio“. <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/mesa-selimovic-ateist-koji-se-usrdno-molio/> (23. svibnja 2018. godine)